

Intervju

LE TEMELJIT VPOGLED V PRETEKLOST ODPIRA TUDI ŠIROKO VIZIJO ZA PRIHODNOST

Pogovor z arhitektom Aleksandrom S. Ostanom

Ob izidu nove številke *Arhitektovega biltena*, posvečene Kolizeju, smo k pogovoru povabili enega izmed zagovornikov njegove prenovе, svobodnega arhitekta Aleksandra S. Ostana, ki je vsestransko dejaven na področju urejanja prostora. Kot arhitekt in urbanist deluje v arhitekturnem ateljeju, ki ga vodi z arhitektko Natašo Pavlin. Ob tem je tudi publicist, ki z rednim objavljanjem v strokovnih revijah in časopisih ter knjigah kritično spremlja današnje stanje arhitekture in urbanizma. Je član številnih odborov in komisij, med drugim tudi evropske žirije za ureditev Evropske četrti v Bruslju. Dejaven je kot pedagog, predavatelj in mentor na domačih in tujih fakultetah ter deset let na evropskih poletnih šolah arhitekture (EASA, 1993–2003). Ukvarja se tudi s fotografijo in postavitvami razstav. S prijatelji iz Odprtega kroga in Sestave, s katerimi sodeluje v širšem ustvarjalnem polju, je razvil prav posebne delavnice oziroma dejavnice, ki skušajo prek raziskovanja in sodelovanja s prebivalci vplivati na boljše ravnanje s prostorom v posameznih slovenskih krajih. Novodobni humanist torej, in sicer tako po vedenju in znanju kot po osebnosti drži, ki ga bolj kot avtorska prepoznavnost njegovih del zaposluje reševanje problemov tukaj in zdaj. O njegovih pogledih in delu sva se pogovarjala sončnega zimskega dopoldneva v kavarni Union.

Pred kratkim ste izdali novo številko revije Arhitektov bilten, ki je posvečena Kolizeju v Ljubljani. V njej ste pozvali proti rušenju stavbe in opozorili na nepravilnosti pri ravnanju z njo. Zakaj je bila ta poteza potrebna?

Pri današnjem stanju stvari tako globalno kot tudi lokalno, ko se mesta ne načrtujejo več s stališča javnega interesa, ampak predvsem s strani privatnih, individualnih oziroma partikularnih pobud, mora nekdo opozarjati na nepravilnosti, na sporne sistemske napake, da bi se te ponovno uravnotežile in da se bodo mesta bolj smiselno razvijala naprej. Njihovo rast danes obvladujejo posamezni *ad hoc* stihijski posegi. Prav Kolizej je zelo značilen primer takega ravnanja, ki pa vsebuje še več plasti, od sistemskih preko strokovnih in spomeniškovarstvenih do zemljiškošpekulativnih. Hkrati predstavlja ta zgodba tudi precedens, po katerem se podobni primeri v bodoče lahko resno zalomijo, zato ga skušamo obravnavati kot *case*

study, kot negativen vzorec, ki se nikakor ne bi smel ponoviti. Potrebno je spremeniti optiko oziroma perspektivo pogleda, kar mora dandanes demonstrirati predvsem civilna družba, v tem primeru AB, revija za teorijo arhitekture, ki jo izdaja Društvo arhitektov Ljubljana. Strokovna civilna družba mora biti tudi tista, ki je namesto za to poklicanih institucij vedno znova budna, ki bdi nad tem, kar se tako v konkretnem fizičnem kot tudi v širšem kulturnem prostoru dogaja. Opozarjati mora na nepravilnosti urbanističnega kot tudi stranpoti arhitekturnega razvoja, na problematiko posameznih posegov v mestu. Skratka, Kolizej je zelo nevaren simptom, ki lahko sproži učinek domin. Če kulturne vrednote in načela padejo tukaj, se lahko podobno zgodi pri vseh ostalih primerih, ki sami zase morda niso tako drastični, a bo tak način protizakonitega in nestrokovnega delovanja tudi njim podelil navidezno legitimnost. S tem

pa bo popolnoma sesul evropsko tradicijo civiliziranega načina, kako znotraj mestnih jeder ob varovanju kulturne dediščine graditi sodobno mesto.

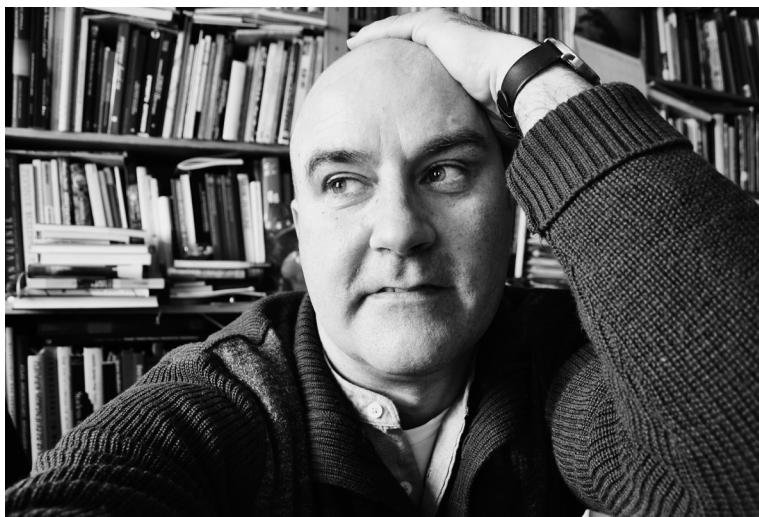
Tokratna številka revije AB ni edini ukrep z vaše strani v zadnjih petih letih.

AB je pravzaprav nadaljevanje zgodbe, ki smo jo na Društvu arhitektov Ljubljana začeli z okroglo mizo ob izteku leta 2004. Na njej smo skušali kulturno in intelektualno javnost opozoriti, kaj se je pravzaprav zgodilo ob tem internem, vabljenem natečaju in kaj se lahko zgodi, če se taka stvar dejansko realizira. Naš namen je bil, da bi se ta precej kompleksna problematika osvetlila z različnih zornih kotov in da bi različne stroke povedale svoje mnenje. Sporne stvari je treba kljub močnim nasprotnim pritiskom vedno znova vabiti na svetlo, da bi bile prisotne v zavesti širše družbene javnosti. Na fenomenološki *ad rem*, ne pa *ad personam* ravni je potrebno razkriti način delovanja teh privatnih investorjev, teh novodobnih turbokapitalistov, ki uspevajo z vsemi marketinškimi prijemi za svoje sporne projekte prepričati tako javnost kot tudi nosilce sistema, od predstojnika mestnega urbanizma do institucionaliziranih posameznikov umetnostnozgodovinske stroke, od mladih arhitektov do predavateljev fakultete za arhitekturo, kot se je to zgodilo v primeru Kolizeja. Torej zelo spretno zlobirani ključni nosilci javnih institucij, ki so tudi skozi žirijo podprli tako protizakonit način delovanja kot tudi strokovno sporno rešitev. Ko smo na to opozorili z okroglo mizo, določenimi članki in drugim ozaveščanjem javnosti, je to imelo neki učinek. A ko je minilo nekaj časa in je prišla nova mestna oblast, so podprti in opogumljeni ponovno zagнали ves marketinški aparat in skušali dokazovati, večinoma tudi z informacijskimi manipulacijami, zakaj je stavba zanič, zakaj je zgolj ruševina, zgrajena v gramoznici, zakaj je hudičeva hiša etc. Javnost naj bi po tako postreženih argumentih lažje verjela, da je povsem legitimno, samo po sebi umevno, logično in tudi ekonomsko več kot upravičeno, da mora za »razvoj« pasti še en nosilec historične nepremične dediščine v Ljubljani.

Na Kolizej in njegovo problematiko smo z dvema mnenjema opozarjali tudi preko neodvisnega Urbosveta za Ljubljano, v katerem sem od njegove ustanovitve pred nekaj leti prav tako dejaven. Mnenji, ki sta skupaj z drugimi še dosegljivi na DAL-ovi spletni strani, sta podprti z zakonodajo in drugimi dokumenti, od Agende 21, Habitata in smernic Evropske unije do spomeniškovarstvenih okvirov in prostorskih aktov, ki za ta prostor veljajo in v njem definirajo načine ravnanja. Uredništvo AB-ja je z zadnjo številko to zgodbo nadaljevalo tudi z namenom, da bi skozi trajnejšo publikacijo na interdisciplinaren način z več glasovi osvetlilo in poglobilo ta problem ter hkrati ozaveščalo širšo javnost o tem, kaj je kulturna dediščina in kaj njeno ohranjanje ali sodobno reinterpreteriranje pomeni za razvoj mesta. V začetku se je za novi projekt Kolizeja površno opredelilo celo nakaj intelektualcev, medtem pa so deloma, kolikor sem obveščen, nekateri že spregledali oziroma spremenili svoje mnenje tudi s pomočjo te revije. Uvideli so, da so kljub vsemu naredili napako, da so šli prehitro na led in da je tako površinsko branje fenomenov in igranje na prvo žogo, brez zgodovinskega ozaveščenja, brez neke kritične zavesti in širšega vpogleda v problematiko sporno. In da lahko na dolgi rok kvečjemu pustoši, namesto da bi odpiralo.

To pomeni, da takšno opozarjanje vseeno deluje?

Da, čeprav je AB publikacija, ki je relativno ozko strokovnega značaja. Zato pa vse teme, ki se dotikajo širše javne problematike, ki je pač vroča, na neki način prodrejo v javnost, odvisno seveda tudi od tega, kako mediji tematiko percipirajo in pograbiijo. Mislim, da je bil odziv na tiskovno konferenco na SAZU res dober in da so nekateri mediji revijo in apel podpisanih za zaustavitev rušenja oziroma zaščito stavbe, ki je bil namenjen nosilcem oblasti, že afirmativno komentirali. Problematika se namreč ne navezuje le na privatnega investitorja, ampak tudi širše, na Ministrstvo za kulturo in na mestno oblast, ki to početje podpirata, na zakonodajalce in na del stroke, ki je priklopljena na ta in podobne projekte, ter na sploh na močnejšo intelektualno rezisten-

co proti takemu početju, ki je s terminom tako imenovane nadzorovane odstranitve spomenika, kot jo uvaja nova zakonodaja, dobil tudi pravno utemeljitev. To je skrajno perverzna oblika legaliziranja vandalskega rušenja kulturne dediščine, ki je seveda kapitalsko podprta in gre na roke trendu špekuliranja z nabavo spomenikov, ki so večinoma tako ali tako v slabem stanju. Tudi v tem smislu predstavljamo unikum v civilizirani, razviti Evropi.

Kateri pa bi bili še taki posegi tako v Ljubljani kot v Sloveniji, na katere bi bilo potrebno opozoriti?

Teh lokacij, kjer se dogajajo sporni oziroma strokovno neutemeljeni projekti, je kar precej tako v Ljubljani kot tudi v širši Sloveniji. Natančnega pregleda in kontrole nad njimi, posebej v manjših krajih, pa neodvisna stroka pravzaprav nima, saj rastejo postopkovno zakamuflirani in hitro kot gobe po dežju. V Ljubljani, ki je kapitalsko, informacijsko in tudi kulturno središče države, so ti procesi najbolj izpostavljeni, projekti pa največji in najbolj glasni. Pristop v manjših mestih je sicer analogen, a gre zaradi merila ponavadi le za odmev, ki ni tako drastičen ali pa ne prispe do virov medijskega informiranja. No, če zelo na hitro preletiva stanje stvari, je v Ljubljani tema poglobljanja železnice gotovo ključna za mestni urbanizem oziroma za razvoj mesta. Predstavlja njegov gor-

dijski voz, saj zapira prostorsko in strukturno najpomembnejši korak, ki bo odločal o tem, kako se bo mesto v razširjenem središču dolgoročno razvijalo. Predmestje samo gre namreč po relativno stihijski poti, na kateri različni igralci vodijo svojo bolj ali manj špekulantsko prostorsko politiko, ki v predlogu novega mestnega načrta obeta, da bo pozidala skoraj vse proste zelene površine vse do avtocestnega obroča. Približno tisoč hektarjev nadaljevanja problematične disperzne gradnje bi pomenilo urbano in ekološko katastrofo velikih razsežnosti, s katero mesto ne bi izgubilo le zanimivega stika z naravno in kulturno krajino, temveč gotovo tudi velik del svoje bivalne kakovosti in očarljivosti. Da je taka usmeritev v popolnem nasprotju z načeli trajnostnega, sonaravnega razvoja, ki je edina smiselna in uravnotežena pot iz vsestranske krize, v kateri se nahajamo, najbrž ni potrebno posebej poudariti. Prav tu se kot realna alternativa suburbanemu razprševanju ponuja smiselno urbano zgoščevanje na premnogih degradiranih mestnih območjih, od bivših industrijskih con do vitalnega območja železniških tirov. Prostorski potencial na tirih železnice je bistven zato, ker se mesto tu lahko sprostí in ponovno poveže, predvsem proti severu, Bežigradu, in proti zahodu, Tivoliju, seveda pa tudi na širšem območju tirov. Z železnico je prometna mreža, ki je za delovanje mesta v smislu pretočnega sis-

Stanje stvari:
pogled vzdolž Celovške
z dominantnim grajskim
gričem, Nebotičnikom,
protestantsko cerkvijo,
Kolizejem ...

tema ključna, večkrat pretrgana. V morda malce drastični analogiji povedano to izzvenci tako, kot da bi pretrgali žile v nekem organizmu, da bi jih morali potem vedno znova premoščati z *by-passi* oziroma s podvozi in nadvozi. Samo na Masarykovi ulici je osem takih prekinjenih ulic. Slepe ulice v mestu pa delujejo kot gluhe, so pravzaprav nema govorica, ki ne komunicira, zato ji je treba, kjer je le mogoče, ponovno vrniti njen izvorni glas.

Poglobitev infrastrukture bi torej omogočila, da se večina teh ulic ponovno poveže, da Tivoli ponovno stopi v objem in zavest mesta ter da se ob tem tudi Tivolska, ki predstavlja drugi, dodatni rez, poglobi, njen promet pa reši alternativno, za kar že nekaj časa obstajajo relevantni predlogi. Mesto bi s tem dobilo nov zalet, pa hkrati novo smiselno osrediščenje z drugačnim formuliranjem in artikulacijo notranjega ringa. Na osrednjem območju današnjih tirov, ki je veliko skoraj pol milijona kvadratnih metrov, bi se lahko zgodilo sodobno mestno središče, urbani *city*, ki ga premore večina prestolnic. Deloma bi razbremenilo pritisk na ožje historično mestno jedro, hkrati pa bi ga kot neki dinamičen komplement, seveda uravnotežen s pravo mero, dopolnilo. Tu bi lahko našle svoje lokacije tako državne institucije kot tudi mestne uprave s poslovnimi

prostori, stanovanji, kulturo etc. Tak mešan program bi na območju intermodalnega središča, kjer se sreča več prometnih sistemov in vsebin, povezal sodoben javni prevoz, ki v Ljubljani tako zelo šepa, a se ga vsi oblastniki kot pretežkega zalogaja tako zelo otepajo. Razna nakupovalna središča in multikina, ki zdaj pri privatnih investitorjih stopajo v prvi plan, bi se kvečjemu dodajala primarnim javnim funkcijam, kot je železniško-avtobusna postaja, ne pa da so to programi, ki se jih najprej izvaja in so najbolj izpostavljeni, običajno v obliki stolpnice. Kompleks Emonike je v tem smislu eden izmed najbolj problematičnih projektov ne zgolj s strokovno-oblikovalskega vidika, temveč tudi zaradi same umestitve v prostor, saj zasede bodočo poglobljeno traso. S tem bi zelo verjetno zaprl nadaljnje možnosti poglobitve železnice, čeprav se omenja tudi premoščanje tirov spodaj pod zemljo, in sicer z nekimi ogromnimi betonskimi konstrukcijami. Vendar v to nihče, ki ve, kako se stvari pri projektiranju in financiranju v resnici dogajajo, kaj dosti ne verjame. Tu igrata tako občina kot tudi država zelo dvolično vlogo. Po eni strani govori o tem, da je poglobitev prioritetni projekt mesta, a hkrati dopuščata, da se Emonika, ki je trenutno k sreči zamrznjena zaradi recesije, dogaja naprej skozi vse procedure sprejemanja prostorskih aktov. Vzporedno s

Načrtovani poseg:
vizualizacija Novega
Kolizeja po zmagoviti
natečajni predlogi
(fotomontaža: Odrpti
krog, 2004)

tem je prišlo celo do vabljenega natečaja za postajno dvorano, ki je – dovolj absurdno – dvignjena nad železniške tire, do spornih natečajev za sodno palačo in kompleks Veletekstila ob ozkem koridorju na Masarykovi ter vabljenega natečaja na veliki lokaciji ob Vilharjevi, ki naj bi bila v lasti bivšega vodje mestnega oddelka za urbanizem itd. Vse torej še naprej teče v skladu s *status quo*, na tirnih napravah, ki so na površini, s tem pa se zgolj utrjuje stanje, ki je dejansko problematično in ki je dediščina sredine 19. stoletja, ko je železnica prišla v predmestje tako rekoč na polju. Takrat seveda ni bila ovira za širitev mesta, čim pa je razvoj trčil ob njo, se je za koridorjem ustvaril prostorski vakuum, ker so bile pretrgane vse ulične vezi. Ta praznina se je začela polniti šele v zadnjih desetletjih 20. stoletja z neprepričljivimi Zupančičevo jamo, objekti okrog Mobitela ter z recentnimi velikimi strukturami vzdolž Vilharjeve. To je predel mesta, ki se ne razvija kot neko logično nadaljevanje mestnega središča, temveč kot nekaj, kar se *post festum* maši, kot akutna urbana kurativna operacija.

Poleg Kolizeja in Emonike sodi med problematične projekte v središču mesta gotovo še kompleks Tobačne. V vilskem okolju, v kontekstu, ki je zelo občutljiv, se načrtuje veliko stanovanjsko naselje – kar je bil do recesije glavni nepremičninski biznis – z nekaterimi manjšimi spremljevalnimi pro-

grami, in to v obliki stolpičev tipa Savsko naselje, z enajstimi predimenzioniranimi nebotičniki, kar je za to območje povsem neumestno. Sem ali kvečjemu v Rog bi se kot glavni programski nosilec morale seliti na primer akademije, ne pa da se povsem na novo načrtujejo za daljno Roško. Namesto da bi torej območje izvirno reurbanizirali, seveda tudi s sodobnimi dodatki oziroma nadgradnjami, a vendarle v merilu Tobačne in okolice, se bo bistveno preveč rušilo, ohranjeni bodo le nekateri objekti. Čeprav ima Tobačna tovarna kot predstavnik obdobja industrijske dediščine svojo specifično kakovost. Tako prenapihnjene programske zahteve, definirane s strani investorjev, ki jim mesto »drži štango«, so tudi problem javnih natečajev, kjer arhitekti kot bolj ali manj uspešni oblikovalci teh apetitov le navno vstopajo v nastavljeno igro.

Kaj pa Plečnikova Ljubljana? V kolikšni meri je ogrožena in kako bi jo bilo potrebno zaščititi? Morda se najprej dotakniva bežigrskega stadiona, ki je nekako v rangi problematičnih posegov, ki sva jih prej omenjala. Osnovna urbanistična teza je, da dveh velikih športnih infrastruktur s stadionom Ljubljana nikakor ne potrebuje. Tudi zato in ne le zaradi svoje arhitekturne kakovosti bi Plečnikov moral ostati zaključena avtorska celota, kakršno je Plečnik koncipiral,

seveda s tistimi nujnimi posodobitvami, ki omogočajo, da bi stvar nemoteno delovala. A predvsem v smislu mestnega stadiona z urbaniimi programi, kot so rekreacijski, atletski, namenjeni otroškim in ostalim vadbam, ki jih mesto nima nikoli dovolj.

Tak stadion je v mestih dandanes gotovo zanimiva niša, ki jo tudi Ljubljana potrebuje. Medtem pa v Stožicah načrtujejo velik kompleks z ogromnim športnim parkom nacionalnih razsežnosti ter z vso infrastrukturo, ki bo tja pripeljala mase ljudi. Tu imamo zelo jasno distinkcijo med eno in drugo naravo športne infrastrukture, ki jo je treba na neki način najprej ozavestiti, potem pa voditi vsako po svoji poti. V Ljubljani, kjer smo dolga leta mirno preživeli brez nogometnega stadiona mednarodnih standardov, pa zdaj naenkrat hočemo zgraditi kar dva. Po eni strani Stožice kot neki predimenzionirani program, ki se lahko tolerira le na robu mesta, z vso navlako šopingov in podobnih spremljevalnih mašil, ki jih bo recesija morda rahlo pristrigla. Po drugi Plečnik, ki bi dejansko moral biti tretiran drugače, dosti bolj občutljivo, v skladu z logiko mesta in drugačnimi merili ter kriteriji, ki zadevajo izjemne dosežke v arhitekturi. Subtilno prenovljen, a s prej omenjenimi programi zelo živ prostor. Medtem pa že tudi vemo, da je bil v regularnem postopku predstavljen neki mednarodni projekt »prenove«, ki ne le drastično poveča vse možne kvadrature, od nakupovalnih središč in spremljajoče infrastrukture do stolpnice s hotelom, temveč z gradbenimi volumni in tribunami tako rekoč okupira ves stadion, tako da je Plečnikova slavnostna *loggia* le še miniaturna, plaho stisnjena med kipeče novogradnje. In tak projekt je, kolikor vem, dobil soglasje državnega Zavoda za varstvo kulturne dediščine in s svojo hipertrofirano hkrati posegel še v vitalni prostor okoliških zelenic in blokov. Res tragično smešen primer, kako varujemo našo dediščino. Medtem je za stadion že v teku nov vabljeni natečaj, a težko je verjeti, da bomo glede na pretirane apetite in šibko razumevanje dediščine doživeli bistveno boljše rešitve. Plečnik bi že davno moral biti zakonsko zaščiteno tako v Ljubljani kot tudi drugod po Sloveniji.

Pa tržnice?

Tržnice so malo drugačen primer, ampak v podobno smer. Tudi tu je problematika relativno kompleksna, ni zgolj črno-bela in tudi ni samo urbanistično-arhitekturne narave, ampak je večplastna, tudi socialno-antropološka. Tržnica je obredni prostor srečevanja, ki res dobro deluje in ki je globoko zasidran v vzorcih obnašanja prebivalcev Ljubljane, atraktiven pa je tudi za njene obiskovalce. Je tudi izjemen prostorski okvir in ambient, kateremu ni treba kaj bistvenega dodajati. To ne pomeni, da ni možno oziroma da ni smiselno bolj urediti dostave in kakovosti ponudbe, zasnovati novega tlakovanja ali občutljivo dopolniti Mahrove hiše, kjer je nekoč potekalo srednjeveško obzidje, ali da ne bi bilo smiselno zadržano urediti Petkovškovega nabrežja onkraj reke. A ključno vprašanje je spet, kako ločiti bistveno od nebistvenega, zrnje od plev, kako se tega projekta sploh lotiti. Dodajanje infrastrukture v smislu poglobitve cele tržnice in vzpostavitev garaž je problematično že v urbanističnem smislu, kajti trajnostna strategija razvoja Ljubljane in analognih evropskih mest nikakor ni ta, da se z lastnim avtomobilom pripeljemo v garaže v neposredno mestno središče, ampak da se parkirišča ohranja na neki distanci, v smislu ringa, da se tam večina prometa zastavi. Od tam pa se z javnim prometom ali drugimi sredstvi, navsezadnje tudi peš ali s kolesom, premaknemo v ožje mestno središče. Garaža pod tržnicami, in podobno do neke mere tudi tista na Kongresnem trgu, pa naredi prav to. V jedro privabi še več individualnega prometa, ki je s statusnim simbolom avtomobila že sicer travma povprečne slovenske mentalitete. Zato garaža pod tržnico gotovo ni smiselna rešitev. Možna alternativa bi bila garaža pod grajskim gričem, ki to problematiko rešuje res široko in sistemsko, ne pa zgolj točkovno kot tržnična. Polkrožni grajski tunel, ki pod zemljo sledi morfologiji srednjeveškega mesta, bi nudil parkirna mesta tako za prebivalce Stare Ljubljane kot tudi za obiskovalce, skozi notranje atrije mestnih hiš pa bi odprl radialne dostope na Gornji, Stari in Mestni trg ter na tržnico. Toda tudi pri tej temi se skuša javno mnenje zmanipulirati. Objektivni

in strokovni argumenti se raje spregledajo. Čeprav se na primer govori, da Plečnikova kolonada s predvidenim posegom ne bi bila tangirana, bi se to – če pustimo potencialne tehnične probleme pri zahtevni izvedbi ob strani – vsaj med gradnjo gotovo zgodilo. Delovanje in prostorsko doživljanje tega »trebuha mesta« bi bilo nekaj let vsaj okrnjeno, če že ne bi zamrlo. Problem ni v delikatni in tihi arheologiji, ki bi si vzela svoj prostor in čas. Njeno početje bi bilo res zanimivo spremljati in odkrito morfologijo zidov v tlakih verjetno tudi zarisati. Res hudo pa bi bilo na tako svetem prostoru dolgo poslušati in gledati izgradnjo prozaičnih betonskih kesonov globoko pod površino, v nevarni bližini Ljubljane in potencialno ogroženih okoliških stavb, saj bi garaže zaradi izkoristkov gotovo silile proti njim. Da o motečih uvozi in izvozi iz nje niti ne govorimo. Možne »mehke« rešitve tu pravzaprav ne vidim. In potem so tu še zaščiteni kostanji vzdolž arkad, ki bi ob načrtovani podzemni povezavi s Pogačarjevimi trgov prav tako padli, če že »manj zaščitene«, a za tržnični prostor vitalne robinije na platu »spregledamo«. Na ogromni betonski škatli novih dreves pač ne bi mogli zasedati. Najbolj etično sporen pa je konflikt, kjer prideta sveto in profano v najgloblji razkorak, to je ob misli, da bi na lokaciji nekdanjega samostana odstranili njihove grobove in jih nadomestili z garažnimi boksi. In v skrajni konsekvenci, ali bomo tam, kamor se ob dragocenih trenutkih prostega časa hodimo srečevati in izbirati ekološko prehrano, prehrano regionalnega porekla, vdihovali izpušne pline še iz garaž, čeprav bodo spet rekli, da obstaja tehnologija, ki ta smrad odvaja »nekam drugam« ... Vsekakor sporno.

Problem, čeprav malo drugačen, je tudi z mostom. Že od začetka tega natečaja, ki je bil razpisan ob čudnih izhodiščih, ki so pogojevali novogradnjo, pa še to brez strehe nad mostom, se mi je zdelo, da bi tu primarno morali zaključiti Plečnikov opus. In to kljub temu, da bi bil realiziran *post mortem*, da njegovi načrti niso bili izvedbene narave in da zato vse ne bi bilo narejeno tako, kot bi mojster hotel in znal, z vsemi detajli in nadzorom vred. S tem dejanjem

bi zaokrožili neko kompozicijsko celoto z izjemnim »tempeljskim« mostom, povzdignili simbolno in funkcionalno vrednost tržnic in se na ta način poklonili mojstrovini dediščini. A moram poudariti, nikakor nisem *a priori* proti sodobnim posegom tudi v historičnem kontekstu. Če bi na natečaj prispel kak predlog, ki bi bil tako kvaliteten, da bi združeval Plečnikovo misel v duhu, jo na novo interpretiral in dodal še neko izvirno vrednost, bi morda celo rekel da. In čeprav je prispelo nekaj zanimivih predlogov – med njimi celo en duhovit s streho – in je tudi izbrana rešitev korektna ter ob Plečniku na neki način minimalistično zadržana, veličine izvirne rešitve še zdaleč ne more nadomestiti. Če bo realizirana, nam bo spet enkrat žal, spet bomo zamudili enkratno priložnost, ki smo jo imeli. Upajmo, da bodo čas, kriza in pameten razmislek naredili svoje, da se izognemo še enemu nepotrebnemu spodrselju.

Žakaj je za neko mesto, družbo ali narod pomembna arhitekturna dediščina, kot je recimo Kolizej?

To je zelo kompleksno vprašanje, na katero se da odgovoriti na več načinov. Mesto je kot odprta kamnita knjiga, v katero je vklesana njegova zgodovina. Arhitektura in tudi urbanizem oziroma naselbinska dediščina sta s svojo specifično govorico neposredna pričevalca o nekem kraju, o mestu, v katerem živimo ali ga obiskujemo, o širši etnični skupnosti ali narodu. Skozi ustvarjalni medij ponujata eno od najbolj prepričljivih odslikav družbene stvarnosti skozi različna obdobja. Skozi mesta in vasi ter kulturno krajino, skozi nepremično kulturno dediščino vedno znova beremo pripoved nekega časa in prostora in ta vedno spregovori o tem, kako se je nekoč živelo, kakšni so bili tisti časi in kako se je v njih razmišljalo. Ta prostorski jezik, za katerega bolj poglobljeno razumevanje je priporočljivo predznanje, zajema vse spektre našega bivanja, od kozmologije do vsakodnevnega življenja, od religije do družbenega sistema, od transcendence do imanence. In ker smo kot duhovna in fizična bitja rezultat in dediči vseh tisočeri generacij, ki so pred nami pletle in gradile ta svet, pozitivnih spominov in preteklih sledi seve-

da ne smemo brisati. Če kultura, ki je samozavestna, ki se zaveda sama sebe, lastnega pomena v širšem družbenem kontekstu, ne sežiga svojih knjig, potem ne sme rušiti niti svojih zidov, polnih zgodb iz skupne zgodovine. Čas je za perцепcijsko spremembo prostorske paradigme, ki naj vključuje čim več preteklega tudi v grajenem okolju. Dovolj je bilo namreč revolucionarnih dialektičnih obratov in večnih negacij predhodnega. Svojo identiteto je pač treba prepoznati kot neko žlahtno popotnico, ki nas vpenja globoko v prostor, iz katerega smo zrasli, ki nas oblikuje od rojstva naprej z zvokom in jezikom, prav tako pa z vizualnimi podobami, ki jih vpijamo v kraju odraščanja, ter nenazadnje z »energetskimi vibracijami«, ki jih neka pokrajina z vsem kulturnim kontekstom vred v sebi nosi. Vse to nas sooblikuje, vse to nas določa. In kakor mi gradimo hiše, one gradijo nas. Potemtakem nikakor ni vseeno, ali dobimo v zibko neke prostorsko kaotične, neusklajene, linearne vzorce in razmerja, ali pa dobimo take, ki so urejeni, harmonični in nenazadnje tudi večplastni, da jih lahko dalj časa in bolj poglobljeno odkrivamo. Bistveni del življenja predstavljata namreč tudi čudenje in skrivnostnost, hkrati pa človeška odprtost za njuna doživetja in interpretacije. Tudi zato je pomembno globoko pognati korenine, da smo lahko samozavestni in da svobodno poletimo ter postanemo prebivalci sveta, odprti do razlik in drugačnosti. In da se iz teh poti in raziskovanj vedno znova vračamo domov, k izvoru in k samemu sebi. V malem, če hočete, tudi na način, da na primer prepoznamo Kolizej kot edino tako hišo na svetu, kot edinega še preživelega pričevalca tiste davne, romantično-klasicistične zgodbe.

Kako pa prepričati tiste, ki v to ne verjamejo?

Za tiste skeptike, ki ne verjamejo ne v duhovne razsežnosti našega bivanja in ne v vizije razvoja nekega naroda ali neke države, se da to prevesti v ekonomske kriterije. Ena od resnih študij, ki je bila zadnja leta izdelana na nivoju Evrope, dokazuje, da je naš kontinent primerjalno najmočnejši prav v kulturnem turizmu, ki generira največ finančnih učinkov. Natančneje, s svojo kulturno in naravno dediščino, s svojo mrežo

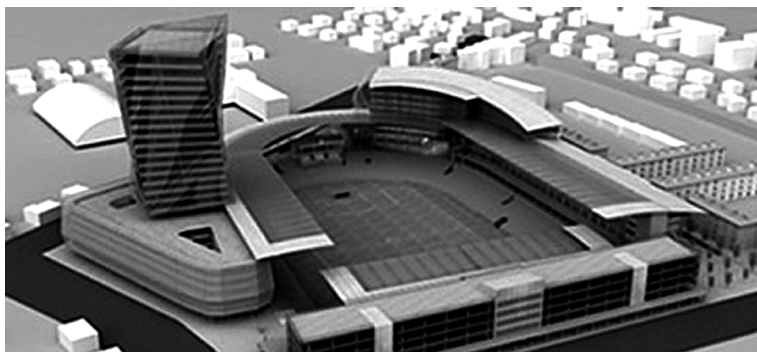
mestnih, vaških oziroma naselbinskih jeder in parkov, povezanih z inventivnostjo sodobnih informacijskih tehnologij, imamo na globalni ravni komparativno najmočnejšo »kreativno industrijo«, ki je predvsem novoveška Amerika pa tudi kulturno bogate, a manj razvite ostale celine na tak način ne premorejo. Za takšnega ekonomista, ki gleda na fenomene preozko ali zgolj skozi metodologije, ki računajo stroške in profite in ne zajemajo poudarjen, ki so zajeti v avro kulturne in duhovne nadgradnje, je to lahko zanimivo in presenetljivo spoznanje. Še posebej dandanes, ko so se razblinile marsikaterane bančne in investicijske špekulacije in iluzije, ki so poganjale različne virtualne resničnosti našega globaliziranega sveta.

Po drugi strani tudi sami vemo, kam se odpravimo, če hočemo z družino ali s prijatelji na sproščujoč ali raziskujoč izlet; v slikovito in dobro ohranjeno naravno ali kulturno krajino ali v zanimivo mesto, kjer gremo na sprehod ali sedemo na klepet skoraj praviloma v starem mestnem jedru. Če torej iščemo okolje, ki je stimulatívno, živo in doživljajsko bogato, ne bomo zašli v predmestje *urban sprawla*, ki je kulturno degradirano, odtujeno in ambientalno osiromašeno. Navsezadnje tudi svoj denar raje puščamo predvsem tam, kjer se počutimo prijetno, podobno kot smo za mirno sobo z razgledom pripravljeni plačati več, kot za tisto, ki je orientirana na prometno ulico. Vse omenjeno se seveda dogaja povsod po svetu in tudi zato se stara jedra ohranjajo, vzdržujejo in oživljajo. Jasno je, da jih tudi dopolnujemo in nadgrajujemo, vendar še posebej v srednjeevropski tradiciji z neko spoštljivo kulturo, ki je gradualna in bolj evolutivna, kot pa taka, ki dela obrate z enim udarcem ali v enem obdobju.

Kako pa je pri nas s spoštovanjem kulture? Nezavedanje pomembnosti kulturne dediščine in lokalnih identitet ter zasebni interes na mestu javnega sta opazna v mestih pa tudi na podeželju, kjer razpršena zasebna gradnja že desetletja vedno bolj ogroža tako naravno kot kulturno krajino.

Kultura, ki bi spoštovala raznoliko dediščino preteklosti, je pri nas manj prisotna, čeprav se zadnja leta ponovno prebujala. Deloma je

Vizualizacija predlagane prenovе Plečnikovega Bežigradskega stadiona, 2008 (vir: <http://www.bottamanagement.ch>, stanje dne 25. 2. 2009)

to splošni davek dvajsetemu stoletju, ki je pretrgalo s tradicijo, in obema svetovnimi vojnami, ki sta predstavljali zelo močna reza tako v kolektivnem nezavednem kot tudi v zavesti Evropejcev in širšega sveta. Po vsej grozi je bilo treba počistiti s preteklostjo in reči, da je bilo vse, kar je bilo do tedaj, slabo in zatohlo, ter začeti graditi svet na novo. S psihološkega stališča je to povsem razumljiv vzorec. In kakor so bili nastavki pionirske moderne po prvi vojni v marsičem upravičeni in zanimivi, je z vsemi svojimi pragmatičnimi odvodi po drugi vojni pozabila na lastna kritična izhodišča, še bolj pa na določene imanentne psihološke momente v naravi človeškega bitja. Tudi v prostorskem smislu je spregledala, da premore človek globok prostorski spomin in da se ga ne da pomiriti z odprtimi, razpršenimi, amorfnimi prostori praznine, ki so nastali okoli blokov in stolpnice kot posameznih plavajočih objektov v mestnem prostoru. Pri nas pa je ob tej prekinitvi s tradicijo, ko se je zgodilo tudi največ spornih posegov v velikih mestih, tako z dominantno prisotnostjo prometa kot tudi s satelitskimi naselji in brisanjem zgodovinske dediščine nastopil še dodatni obremenjujoči moment oziroma udar. V socialističnih državah se je namreč to zgodilo še na sistemski ravni. Prostor je bil dvojno obremenjen, sistem ga je tako rekoč žrtvoval, da je na neki način skušal skompenzirati odsotnost svobode mišljenja in delovanja. Nesvoboda na osebnostni notranji ravni se je uravnotežila v navidezni zunanji prostorski svobodi, s tem pa so se umirjali tudi potencialni socialni nemiri. Posameznik je lahko brez bistvenih omejitev postal samo-

graditelj ali celo črnograditelj, lahko je brez problemov izgradil svoj svet, svojo hiško in svoj vrt. Povsem neracionalno, razpršeno se je pozidala odprta kulturna krajina. In to s sterilnimi objekti, ki so brisali vse posebno-sti regionalnih izrazov.

Žagovorniki novih projektov v Ljubljani braniteljem arhitekturne dediščine očitajo zaviranje napredka mesta. Kako ohranitev starih stavb v samem jedru mesta vplivajo na njegov razvoj? Kako najti pravo pot med starim in novim, med ohranjanjem zgodovine in sodobnimi posegi, ki odsevajo duh časa?

Mesto je gotovo organizem, ki se razvija, ki v sebi ni zaključen in ki ga ne moremo zamrzniti. Vendar je ob tem bistveno vprašanje, kako ga razvijati. Ali naj ga načrtujemo ali prepustimo trgu? Načrtovati pomeni celostno pripraviti dolgoročne urbanistične in mestne načrte, ki pomagajo sistematično pa tudi z neko umetniško ambicijo razvijati mesto tako v središču, v smislu aktivne reurbanizacije, kot z vsemi gradacijami proti ringu in onkraj do predmestja. Prepustiti mesto trgu pomeni dopustiti, da se bo leto špekulativno in kaotično ter v skladu z nosilci moči širilo naprej. Dileme, ali je načrtovanje v časih tržne ekonomije še potrebno ali ne, torej ne more biti. Seveda je treba biti odprt tudi do tržnih, investitorskih pobud, vendar pa je smisel in namen načrtovanja, da se določajo robni pogoji za posege v prostor tako v programskem kot tudi v oblikovnem smislu. Da se določijo jasen okvir, s katerim se mora nekdo, ki kupi parcelo, ki nekaj načrtuje, sprijazniti. Ti pogoji določajo tudi kriterije za kulturno dediščino in kaj

se z njo lahko oziroma mora početi, sicer bi »turbodeveloperji« rušili vse povprek in pozidavali do skrajnih meja parcele v dirki za ekstra profiti. To so strokovne osnove, ki vključujejo tudi dopustno gostoto na parcelni kvadraturi, prometne pogoje in višinske gabarite, seveda pa tudi subtilne dodatke, kot jih strukturira prostorski jezik, na primer ključne vedute v mestu. Te naj se ohranjajo in na neki način nadgrajujejo. Tudi z novo arhitekturo jih je mogoče še oplemenititi in s tem prostorsko polifonijo pogledov tkati naprej. Mesto torej varujemo, vzdržujemo in razvijamo hkrati, pač v skladu z izbranimi kriteriji in prostorskimi predeli oziroma morfološki enotami.

Principialno gledano se mesto namreč širi v koncentričnih krogih od centra proti robu, od starega proti novemu, od kristalizirane proti razpršeni, statične proti dinamični urbani substanci in matrici. To žal večinoma pomeni od kvalitetnega proti manj kvalitetnemu mestnemu tkivu in obratno, od manjših do večjih razvojnih potencialov. Povsem logično se temu prilagajajo tudi prostorska načela, ki so za predmestje bolj odprta in permissivna kot za samo mestno jedro, zato je tam seveda tudi bistveno več prostora za razvoj in novogradnje. Tak metodološki razpon je potrebno vedno znova preverjati od lokacije do lokacije posebej. Poenostavljena dilema »razvoj da ali ne« je potemtakem povsem umetne narave, je tendenciozna in se v današnjem času uporablja predvsem za medijsko manipulacijo ali diskreditacijo drugače mislečega. Resna dilema bi lahko za koga morda bila le: ali hočemo »progresistični ali kulturološki« model razvoja mesta, industrijsko ali informacijsko urbano paradigmo, ekspanzivni ali sonaravni razvoj? Pri teh antagonističnih parih pa dileme v smislu, za kateri scenarij se pri Ljubljani odločiti, zame seveda nikoli ni bilo.

Zagovorniki novega Kolizeja pravijo, da sta bila tudi Nebotičnik in Trg republike za časa svoje nastanka sporna, zdaj pa sta del značilne vedute mesta, ki se jo poudarja in spoštuje. Kako se novi Kolizej od tega razlikuje?

Na prvi pogled razlike morda res niso veli-

ke, a so v resnici bistvene in spet pogojene s poznavanjem zgodovine in konteksta ter navsezadnje tudi s tem, kaj vzamemo za paradigmatško izhodišče pri pogledu na razvoj mest, na urbanizem in arhitekturo. Razlika med Nebotičnikom, Trgom republike in novim Kolizejem namreč ni le v tem, da bi bil Kolizej skoraj dvakrat višji in da bi daleč presegel vse gabarite mesta. Predstava, da se morajo zgradbe v mestu, in to v samem jedru, skozi čas še naprej neomejeno višati, je res omejena, zgolj statistična in povsem nevzdržna. Saj nismo v Šanghaju, Dubaju ali Hongkongu! Smo sredi Evrope in naša mesta imajo drugačno tradicijo, drugačen karakter, drugo kulturo. Elementarni prostorski aksiom Ljubljane je v tem, da je grajski grič tista stalna in primarna mestna dominanta, ki je nikakor ne smemo preseči ne danes ne v bodoče!

Mesto ima skoraj vse ključne vpadnice naravnane na ta motiv, ki je osnovni vir orientacije v prostoru, je pa tudi prostor ljubljanske pranaselbine in simbol, ki po svoji naravi spominja na atensko Akropolo. In tako Nebotičnik kot tudi Trg republike se po njem še ravnata. Ne prevpijeta te delikate meje, ne tekmujeta z grajskim gričem. Vse, kar se gradi pod to mejo, je na pravih lokacijah še lahko sprejemljivo.

Obe hiši imata tudi neko svojo posebno vlogo. Nebotičnik, ki ga je s predlogom vertikalnega poudarka na tem mestu omogočil šele – za nekatere tradicionalni – Plečnik, je bil zgrajen v območju, kjer cerkvenih dominant ni bilo. Kot simbol vzpenjajočega se podjetništva pa je bila le ta v profano-poslovnem delu Ljubljane tudi s kompozicijskega stališča dobrodošla. Hkrati pa se zdi, kot da se je arhitekt Šubic tega »prekrška« zavedal, zato je znal svojo zgradbo na zelo kulturnen oziroma »klasičen« način artikulirati. Na sam stik med vencem dopustne višine nižje Narodne banke in Nebotičnika, ki tam »poleti v nebo«, je umestil Dolinarjevo skulpturo. Ta ženski genij, skoraj androgino bitje med človekom in angelom, definira rob med horizontalnim mestom človeškega merila spodaj v kanjonih ulic in mestom, ki se nad njim odpre za neki drug kontekst, ki je skoraj onkraj človekove percepcije in per-

Iskanje izvirnega volumna v idejni zasnovi prenove glavnega trga v Črnomlju (stanje 2004, načrtovani prva in druga faza, Atelje Ostan Pavlin)

spektive. Mejo je torej označil s tem simbolnim aktom. Hkrati pa tudi samega stolpa, ki je kot močna vertikala sooblikoval silhueto mesta, na vrhu ni presekala zgolj v maniri sodobnih nebotičniških klad, temveč ga je gradiral s tripartitno strukturo. Na vrhu masivnega dela osnovnega telesa je profiliral venec s kavarniško etažo, nanj postavil ožjo dvoetažno stekleno kocko, nanjo pa še povsem odprti krožni *tempietto*. S tem ni konotiral le osnovnih praform, zemeljskega kvadrata in nebesnega kroga, temveč tudi njima pripadajoče arhaične tipologije, seveda na sodoben način. Šele ob ostenju ošiljene vertikale droga, tega »kozmičnega strel vod«⁴, se njegov nebotičnik dotakne neba samega, šele tam se povsem dematerializira. To je primer zelo lepo izpeljane teme, ki govori o tem, kako stakniti nebo in zemljo, sveto in profano, zgornje in spodnje.

V morfologiji mesta oziroma v njegovi tlorisni mreži je možno določiti punkte, kjer so taki poudarki še legitimni. Z natančnimi perspektivnimi študijami preveritev vedut je to mogoče. Nikakor pa to ne sme postati neka subjektivna presoja, ki je vedno znova

prepuščena vsakokratnim pritiskom politike, kapitala ali njima lojalne stroke, pa tudi javnosti. Pristati bi morali na to, da je za mestni prostor nujen strokovno konsistenten urbanizem, ki ima svoja natančna pravila, svoji sintakso in sintagmo, torej tudi semantično globino. Ko ta prostorska pravila kot arhitekt enkrat spoznaš, jih ne doživljaš le v lastnem mestu in povsod drugod, kamor prideš, ampak postanejo popotno izročilo, ki ga udejanjaš na svoji strokovni poti, kot pedagog in kot ustvarjalec.

In Trg republike?

Trg republike pa ima še dodatne pomene. Tu se namreč zgodi osrediščenje novodobnega mesta, naroda in države, ki hkrati na kompozicijski, a tudi simbolni način poučarja izvirno lokacijo Ljubljane. Ta je položena med dva naravna sistema, med dve vzpetini, med grajski grič kot dominanten skalni, moški princip in med Rožnik kot nižji, gozdni ženski princip, analogno pa tudi v prečni smeri med suhi in trdi alpski sever ter med mokri in mehki barjanski jug. Prav v tej dvojni napetosti se kot v nekem

notranjem magnetizmu na prvinskem kompozicijskem križu zgosti mesto. Elementarna mestna os, ki ta prostorski dialog prevede in vpne v mestno mrežo, povezuje sever in jug in poteka vzporedno z rimskim cardom oziroma današnjo Slovensko ulico skozi tako imenovana Ljubljanska vrata, natančno med obema Ravnikarjevima stolpnicama. Ta arhitektura prehoda, ki jo lahko beremo tudi kot abstraktno interpretacijo in nadgradnjo narave, ozavešči in označi to geostrateško točko, kjer se stakneta osrednja in južna Evropa oziroma Balkan. Seveda je lahko tudi ta gesta v kontekstu koncipiranja celotnega Trga republike sporna, vsaj v luči uničenja žlahtnih starih nunskih vrtov, ki je to velikopotezno dejanje sploh omogočilo. Če pa se hkrati zavedamo, da je bilo za vzpostavitev osrednjega trga mesta potrebno nekaj žrtvovati, pa ugotovimo, da se je to k sreči zgodilo na najbolj smiselni lokaciji in to z arhitektom, ki je imel za to dejanje dovolj poguma in posluha. Premogel je tudi občutek in znanje za oblikovanje tako velikih struktur. Povezujoč klasično izobrazbo in izkušnjo moderne, mu je v prostor uspelo umestiti smeje, z arhitekturno in urbanistično gesto artikulirane volumne, ki so z bazo, telesom in zaključkom vsi po vrsti tripartitno strukturirani. Z njimi je poleg glavnega trga, ki danes žal deluje le kot parkirišče, uspešno sooblikoval tudi vmesne odprte javne prostore, poleg Plečnikovega trga še mrežo večnivojskih mikroambientov, kot so trgi, ulice, prehodi, atriji in pasaže. Ti spominjajo na slikovito tkanje zapletenega, delno zaprtega srednjeveškega mesta, a seveda v povsem novi preobleki, odprti in pretočni.

Kasnejši Cankarjev dom je Ravnikar v veliki meri potopil pod zemljo. Gotovo se je zavedal, da z njegovim volumnom ne sme tekmovali s stolpnicama, da ne sme v višino. S tem je le demonstriral večje odčitavanje hierarhične zgodbe mesta, ki so jo ključne stavbe vedno pisale v smislu prostorske orientacije, identitete in semantike. Osrednji stolpnici imata pač nacionalni pomen, sta vizualna označevalca mestnega središča, zato jima s svojo držo nobena arhitektura v bližnji okolici ne sme konkurirati, ne zdaj ne v bodoče. To lahko še toliko manj

stori neka privatna zgodba, kot je Kolizej. Po svoji mikrolokaciji, pomenski logiki, po simbolni sporočilnosti in programu s pisarnami in prestižnimi stanovanji te vloge nikakor ne more odigrati. Jasno je, da tudi naknadno recentno nižanje najvišjega stolpa ne more rešiti nobenih imanentnih urbanističnih problemov te megastrukture, ki s svojo višino hkrati še vedno »povozi« vse bistvene vedute. Arhitektura pač ni salama, ki bi jo lahko poljubno »obrezovali«.

Nov pomemben nacionalni oziroma mestni trg ter novi višinski poudarki lahko v bodoče nastanejo predvsem na območju poglobitve železnice, še posebej v okolici tako imenovanih severnih ljubljanskih vrat na lokaciji načrtovane Emonike. Seveda kompozicijsko bistveno bolj subtilno zasnovano, manj gosto in z odmikom za omenjeni veliki trg pred poglobljeno postajo. In s pestrimi, a uravnoveženimi programi, kjer pomembne javne institucije ne bi smele biti v senci zasebnih. Tam, kjer se pravzaprav lahko zgodi novodobni ljubljanski *city* s parki vred, bi bilo vendarle prav, da bi ostali spoštljivi tudi do bližnje dediščine moderne in bi vsaj deloma zaključili eleganten in drzen grozd Miheličevih steklenih stolpičev okoli nosilnega betonskega jedra. Ne pa da sedaj vsaka generacija znova briše tudi tisto, kar je bilo kvalitetno koncipirano tik pred njo, in postavlja okvir mesta na novo, večinoma žal na slabše.

Kakšna so torej sodobna načela, ki odločajo o načrtovanju prostora pri nas?

Povsod udarjata na plano že omenjena politični in investitorsko-projektantski ego v smislu, poglejte, kaj vse sem v svojem mandatu zgradil ali poglejte me, tu sem, to sem jaz, to je moje! Namesto da bi se mesto gradilo načrtno in uravnoveženo, ga poleg neprikritega pohlepa glavnih akterjev determinirata še dva dodatna sindroma, v angleškem jeziku s kraticama poimenovana NIMBY in NIMET. Prvi, imenovan *Not In My Backyard*, označuje nezmožnost konsenzualnih odločitev okoli javnih interesov mesta. Danes, ko je lastnina sveta, je vedno težje smiselno in objektivno strokovno umeščati programe v prostor, saj se skoraj vedno najde kdo – institucija, soglasodaja-

lec, razne skupnosti, posamezniki ... –, ki se pritožuje, če se nekaj načrtuje »na njegovem vrtničku«. Po na ta način stopnjevani logiki nikjer ne moreš nič narediti, saj vedno trčiš na neki ozek, privatni ali partikularni interes. To je tudi eden izmed stalnih očitkov civilnim iniciativam, namreč da le branijo svoje interese pri načrtovanih posegih, ki vstopajo v njihovo okolje. Žal se tak očitek pri nas močno politično zlorablja in napihuje, saj imajo organizirani prebivalci mesta večinoma legitimne zadržke, ki so tudi jasno strokovno argumentirani, kot na primer pri tržnicah ali draveljskih stolpnih. Civilnim iniciativam je v času participativne demokracije nujno prisluhniti, hkrati pa je možno razložiti pravi alarm od lažnega vsaj s pomočjo neodvisne strokovne valorizacije.

S sindromom NIMET, imenovanim *Not In My Election Time*, ponavadi opleta politika. Ta zavira dolgoročni kontinuirani razvoj ponavadi zato, ker je neki projekt kljub visoki prioriteti pretežak ali prekompleksen, da bi se ga bilo sploh smiselno lotiti. Tako je v Ljubljani na primer z že omenjeno poglobitvijo železnice ali z reševanjem prometa, še posebej javnega, v mnogih občinah pa tudi z odlagališči itd. Vodenje takih projektov bi moralo teči ne glede na politične premene, saj mora nad kratkoročnimi interesi prevladati dolgoročni interes, ki ga načeloma zagovarja stroka. Pri nas smo še dodatno obremenjeni s tako imenovanim kulturnim bojem oziroma z narodno razklanostjo, kjer se prične mešati vse to, kar se v načrtovanje ne bi smelo. Tudi kar se tega tiče, smo v nekakšnem klinču, ki ga bo treba čim prej preseči in jasno razmejiti manipulacije in obremenjenosti z ideološko, kapitalsko ali lokalno hipoteko. Sam se pri svojem strokovnem delu nemalo krat znajdem na polju, kjer se odpre fronta med dvema nasprotujočima se stranema, in neredko bi bili eksaktni umetnostnozgodovinski podatki za razjasnitev konteksta, kot na primer pri Kolizeju, zelo dobrodošli. Zato bi bilo res fino, če bi tudi vaša stroka večkrat izstopila iz svojega sicer zelo zanimivega in lepega sveta obravnavanja preteklosti in zbrala pogum ter odločnost, da z argumenti vstopi v polje javne diskusije. Da

bi tudi vi jasno in glasno povedali, kakšna je geneza problema, kje so njegove meje in kaj je po vašem mnenju treba narediti. Tudi tu bi se naši stroki – poleg drugih področij, pri katerih vse preredko sodelujemo – lahko zelo tvorno dopolnjevali.

Dokler bistveni rezultati vaših študij ostajajo hermetično zaprti zgolj v strogo strokovnih publikacijah, njihova argumentacija komaj kdaj prispe do javnosti, ki pa jo lahko pomagate ozaveščati le tako, da vas le-ta sploh sliši.

V Sloveniji je opazen vedno pogostejši pojav močnih investorjev, pri katerih velja le načelo: zakon je zlato. Zaradi ekonomskih razlogov postajata kulturna dediščina in prostorsko načrtovanje vedno bolj le odločitev zasebnega interesa. Kakšni bi morali biti ukrepi? Prek zakonov in določil očitno ne gre. Bi morali sprva poskusiti z načrtnim ozaveščanjem in izobraževanjem?

Mislim, da se morata obe poti odvijati paralelno. Po eni strani je potreben pravno zelo jasen okvir tako zakona za zaščito dediščine kot tudi druge prostorske zakonodaje, ki je bila v času tranzicije pripravljena precej na kožo investitorjem. Ko se kulturno uredi zakonodaja, ki je jasno vrednostno nastavljena, jo je treba pa tudi dosledno izvajati oziroma spoštovati. Čeprav je nekaj ravni v ključnih zakonih smiselno nastavljenih, druge spet niso, kot pri zakonu o zaščiti na primer delitev med nacionalno in lokalno ravni. Slednja je res problematična že zato, ker so mnogotere občine pri načrtovanju in zaščiti prostora postale močnejše, skoraj avtonomni igralci, ki pa se gredo urbanizem mimo stroke kar po svoje, hkrati pa le interesno odločajo tudi o registru dediščine. Na ta način zakonodaja ne more biti konsistentna, vedno znova stvari lahko »padajo skozi«. Če pa se na zakonodajnem situ že najde kak prekršek, so tu inšpektorati in nadzori, ki imajo ali smešno pičla pooblastila ali pa le plešejo tako, kot jim igrajo botri. Torej ne funkcionirajo. Zdaj je pri nas stanje pač tako: tudi če zaščita spomenika obstaja, to še nič posebnega ne pomeni. Že sama stroka je ponavadi razklana, malo po prepričanju, še bolj pa po navezah. Prav žalostno je bilo v času tranzicije opazovati dejanja direktorja in vodij območnih enot

menjava paradigem

progresistični model mesta	➤ kulturološki model mesta
eksplozija in disperzija	➤ implozija in zgostitev
infrastruktura nad zemljo	➤ infrastruktura pod zemljo
ignorantska arhitektura	➤ kontekstualna arhitektura
industrija	➤ informatika
le novogradnje	➤ reurbanizacija (prenova)
individualni promet	➤ javni promet
privatni interes	➤ javni interes
univerzalne krajine	➤ kulturne, naravne krajine
neobnovljivi viri energije	➤ obnovljivi viri energije
kvantiteta (količina)	➤ kvaliteta (po meri človeka)
atomističen pristop	➤ holističen pristop

koperikanski prostorski obrati ...

Diagram nujnih paradigmatških premen v prostoru 21. stoletja (Aleksander S. Ostan)

Zavoda za varstvo kulturne dediščine tako na nacionalni kot tudi lokalni ravni. Večnoma so – naj mi izjeme oprostijo – zgolj marionete v rokah drugih interesov, zato so mnogokrat podpisovali »soglasja« mimo strokovnih mnenj, ki so jih za posamezne primere pripravili strokovni sodelavci na nivoju zavoda.

Poleg nedvoumnega zakonodajnega okvira in institucionalnega nadzora bi se istočasno moralo dogajati tudi razširjeno in kontinuirano izobraževanje tako stroke kot tudi javnosti ali vsaj investitorjev, ki se ukvarjajo z nepremičninami. Ljudje, ki jih ob svojem delu srečujem na terenu, se le zelo redko zavedajo vrednosti kulturne dediščine. Pri nas je še vedno prevladujoča skoraj nagonna reakcija, da je spomenik nekaj zaostalega in preživetega – v njem ne moreš sodobno živeti – in da predstavlja predvsem ekonomsko breme. Ne le izvajalci, predolgo masirani le v masovnih novogradnjah, včasih celo resorna ministrstva vztrajno servirajo mnenja, da je prenova dražja od novogradnje, čeprav je že za severno mejo vse prav obratno. Vendar pa tam tudi država pomaga subvencionirati prenove in ne stimulira tako imenovanih nadomestnih gradenj, kar je bila pri nas sintagma, ki je v smislu legaliziranja rušenja starih stavb predvsem na podeželju omogočila institucionalizirano opustošenje kulturnih krajin. Na nivoju stroke pa je iz-

obraževanje o postopkih celovite prenove pri nas zelo deficitarno, če pa že obstaja, se sistemsko stisne v kot. Ne premoremo ne metjejske tradicije, kot na primer Italijani, niti medijske promocije, saj velika večina strokovnih in polstrokovnih revij promovira le novogradnje. Tak študij med mladimi tudi zato ne more biti res popularen, saj je lažje in bolj »osvobojeno« vse projektirati na novo, hkrati pa je za kakovostno prenovno potrebno tudi več predznanja.

Vzgajanje se naj torej izvaja na oba načina hkrati, eno je od spodaj navzgor, drugo pa je sistemsko, od zgoraj navzdol. Prvega tako ali tako uvaja vsak arhitekt, ki skuša po lastni vesti, morali in etiki ob srečanju vzgajati vsakokratnega investitorja, žal pa to počnemo predvsem tisti, ki se tega zavedamo in smo v zaskrbljujoči manjšini. Večina investitorjev namreč ne premore resnejšega kulturnega ozadja ali pa imajo velike apetite in hočejo čim več izsesati iz lokacije. To je njihov pričakovani interes, saj gradijo predvsem zato, da bodo nekaj zaslužili. Srečal sem zelo redke, s katerimi se je dalo vzpostaviti kulturni dialog, ki so se samoo-mejevali, sprejeli strokovne argumente in so hoteli narediti nekaj res dobrega za prostor. Mlajši arhitekti so za razliko od nas vzgojeni v drugih časih, z drugačno percepcijo medsebojnih odnosov in z jasno ekonomsko logiko. Večnoma se omejuje na to, da svojo nalogo, ki jo dobijo, izvršijo tako, kot

jim jo investitor pripravi oziroma jih skozi vodi. Zato tudi »razvojniki«, ki gredo v sporne posege, raje najemajo mlade, saj so večinoma še naivni in hkrati strokovno ter osebnostno še nemočni, da bi se diktu uprli. Hkrati so po drugi strani večkrat že prezgodaj presamozavestni in jim za dobro izvedbo zmanjka izkušenj. Vendar nikakor nočem generalizirati in reči, da so vsi taki, ampak ta nevarnost je med njimi seveda večja, čeprav po drugi strani starejši komercialni arhitekti z debelo kožo in veliko kilometrino z občutno večjo »moralno lahkoto« realizirajo, karkoli se jim naroči. Mladi se, če so borci po naravi, vsaj borijo za svoj prav. Izobraževanje pa bi moralo biti stalno in vseživljenjsko, za kar bi se med drugim morala angažirati tudi zbornica.

Vedno bolj se zdi, da arhitekt ohranja le še vlogo enega izmed izvajalcev, v upravičenost posega v prostor pa se ne pogloblja. Kakšna je po vašem mnenju stopnja arhitektove odgovornosti?

Vloga ozaveščenega arhitekta v razmerah, ki so precej kompleksne, v konstelaciji med zakonodajalcem, investitorjem, načrtovalcem arhitektom in med izvajalcem, bi morala biti bistvena oziroma osrednja, saj le on pozna naravo celotnega procesa. V tu-jini je ta poklic tudi reguliran na način, da je zaščitnik javnega interesa. Pri nas pa so osnutki zakona o arhitekturni dejavnosti, ki bi nas približali primerljivim poklicem, kot so zdravniki ali pravniki, v proceduri ovirani že nekaj časa. Sedanji status naše stroke je pravzaprav odraz duha časa, torej tega, kar se dogaja širše v svetu, pa hkrati tega, kar se na specifičen način dogaja pri nas. Naša vloga v procesu snovanja arhitekture je dejansko vedno bolj zreducirana. Če pogledava historično, bi lahko ilustrativno rekla, da je arhitekt nekoč, recimo v renesansi, soodločal tudi o tem, *zakaj* se bo nekaj gradilo, *kje* se bo to gradilo in navsezadnje še tisto zadnje, namreč *kako* se bo to zgradilo. Na prvi dve odločitvi arhitekt skoraj nima več vpliva, čeprav bi vsaj urbanist o programskih lokacijah skozi mestni načrt moral nujno soodločati. Arhitekt projektant pa odloča le še o tem, *kako* bo nekaj narejeno. Poenostavljeno rečeno, dobi lo-

kacijo s tlorisnimi in višinskimi gabariti, v okviru katerih pripravi neko bolj ali manj zanimivo rešitev. Vendar se je tudi tu njegova vloga zelo zreducirala. Tudi tu imajo nekateri investitorji, na primer razne trgovske mreže, izdelano svojo tehnologijo gradnje, svoje konstrukcijske sisteme in svoje standardizirane interierje. Arhitekt torej niti o notranji strukturi zgradbe v takem primeru ne odloča več. Njegov maneverski prostor je dejansko sploščen na deset do dvajset centimetrov fasadnega pasu, znotraj katerega se lahko odloča o bolj ali manj kozmetičnih niansah. Mimogrede, tudi tlorisi stanovanj so zadnje čase žal drugotnega pomena, so slabo rešeni, nekvalitetni. Važna je predvsem lupina stavbe, važna sta blišč in učinek fasade. Tam se arhitektu dovoli, da se razigra, tam se lahko izkaže. Kaj pa so bleščave »arhitekture« BTC pravzaprav drugega, kot preoblečena stara javna skladišča? Primarno gre torej za podobo, ki se prodaja tako na strokovnih srečanjih kot v strokovnih revijah, da o trendovskih medijih niti ne govorimo. Kam od tod sploh še lahko gre pot naprej? Nujno si moramo izboriti možnost, ki je strokovno edino legitimna, da namreč celostno odločamo o organizmu stavbe. Prvi in ključen korak ob tem je natančna umestitev v prostor, ob čemer je branje konteksta za dobro rešitev nujen predpogoj. Sledi reševanje notranjega prepletanja strukture prostorov, ki naj bo zanimivo, inventivno in funkcionalno hkrati. Ob tem je komunikacija med eksterierjem in interierjem esencijalna, iščemo zanimive poglede navzven pa tudi navznoter. Specifična teh osmotskih stikov je zelo občutljiva.

Indiferentni zrcalno refleksni plašč mnogih sodobnih hiš, ki je ne glede na strani neba in na prostore za njim povsod enak, se ponuja kot globalizirani *know-how*, ki pa je večinoma tudi neskončno daleč od kakovostne, *site specific* rešitve. Poleg celovite prostorske rešitve se mora fasada še posebej odzivati na okoliški kontekst in tudi na vsebine, ki so znotraj hiše. Žal je karakter konfekcijske »arhitekture« danes drugačen, jeziki so pomešani, nekdanja pripoved in sporočilo arhitekture, *architecture parlante*, sta postala zgolj medijski displej. Kvadratni meter fasade je ponekod že bolj pomemben

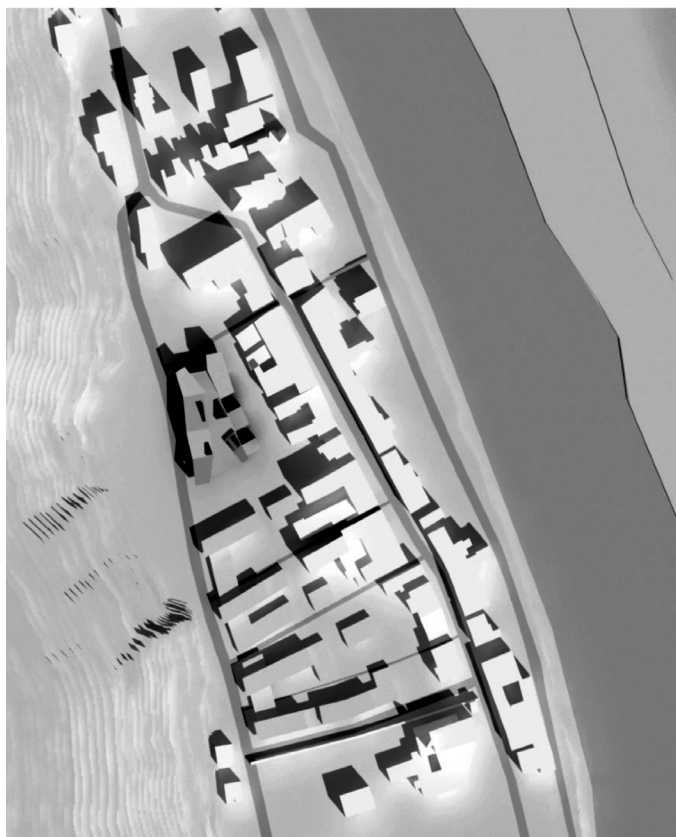
za oglaševanje kot za bivanje. To so absurdi, ki se nam dogajajo, in arhitekt bi moral takrat, ko sprejema projekt, vedeti, kje je njegov etični prag in kako daleč lahko gre. To je določeno tudi sistemsko, imamo namreč etični kodeks društva in zbornice, kjer je v členih opisano, česa se mora arhitekt držati, ampak to so črke na papirju, ki malokoga zanimajo, pešajo pa tudi disciplinska ali častna razsodišča znotraj teh teles. In čeprav bi morali tudi navzven jasno ločiti sporno delovanje od takega, ki je korektno, je bistven vendarle notranji etični prag, strokovna in človeška vest, ki ju premore vsak posameznik, ko se v strokovnem življenju odloča, kako bo deloval, kako daleč naproti investitorju bo šel ali katerega natečaja se bo udeležil. Seveda pa je dejstvo, da te v velike posle ne povabijo, če je tvoja drža kritična, če zagovarjaš pravila stroke, javni interes in mesto kot celoto. Zato veliki nepremičninski igralci v projekte vabijo le arhitekte, ki so dovolj oportuni, da jim naredijo to, kar od njih pričakujejo. In takšna večina uspešnih timov tudi pri nas seveda je. To je po eni strani odraz pomanjkanja občutljivosti in prepoznavanja resničnih vrednosti v prostoru, po drugi strani pa tega, da se zavedajo, da se da dobre posle pridobiti le tako, da investitorju povsem ugodijo.

Koliko pa je pri tem pomemben študij arhitekture?

Študij arhitekture je sicer zelo pomemben, vendar seveda spet ni povsem neodvisen od tega, kar se dogaja v družbi in v času, ki sta obremenjena z globalno kulturo, univerzalizmi in z arhitekturo, ki postaja vse bolj enaka. Res pa je tudi, da to ne sme postati izgovor, da ne moreš organizirati kakovostne fakultete ali pripraviti dobrih programov, da ne moreš plavati tudi proti temu globalizacijskemu toku. In čeprav so za izoblikovanje vrednostnih temeljev osebnosti bistveni prvi impulzi, najprej družinski, potem vrtec in osnovna ter srednja šola, okolje in ljudje, s katerimi se družiš ..., je ponavadi šele fakulteta tista, ki te pomaga profilirati v strokovnem smislu. Ob tem je gotovo bistveno, da ob sistemsko in programsko dobro zastavljenem okviru pri študentu vzpostavi predvsem močne in široke splošne strokovne te-

melje, še posebej teoretske, saj je šele praksa tista, ki te kasneje dejansko prekaljuje tudi v konkretnem. Med take temelje gotovo spada tudi poznavanje umetnostne zgodovine. Tega predmeta naša generacija sploh ni bila deležna in vsak se je moral znajti sam, v kolikor ga je to zanimalo. Nisem pa prepričan, da je danes kaj bistveno boljše. Usmerjenost današnjega arhitekta je namreč izrazito orientirana v bodočnost. Mislim, da bi, če bi bilo mogoče, večji del študentov učenje o izkušnjah preteklosti najraje prešprical. Celostrokovne ekskurzije, ki izzvenijo včasih že prav eksotično, vodijo študente predvsem po romarskih poteh najsodobnejših arhitekturnih objektov, medtem ko se na temelje naše civilizacije kot tudi na lokalne kulture vse prerado pozablja. Ta trend, kolikor vem, podpirajo tudi nekateri izpostavljeni profesorji, ki omalovažujoče govorijo o historičnih mestih ali stavbah, uporabljajoč znane in dovolj raztegljive floskule, kot je tista, da so zgodovinska mesta obsojena na smrt, če jih ne bomo dogradili v duhu sodobnega časa. A sam še vedno globoko verjamem v tezo, da le temeljit vpogled v preteklost odpira tudi široko vizijo za prihodnost.

Arhitekt je predvsem generalist, ki naj bi osvojil vpogled v celovit proces snovanja in izgradnje arhitekture. Takšne so tudi sedanje evropske direktive za njegovo šolanje in le tak lahko stopi v bran javnega interesa. Zato mora poznati vse stroke, ki so v ta proces vpletene, in o vsaki vedeti vsaj nekaj, kar pomeni imeti splošen pregled nad celim kompleksom disciplin in njihovih vedenj od filozofije, psihologije, družboslovja in naravoslovnih znanosti, preko poznavanja strojništva in elektrike do, če hočete, ključavničarskih, tesarskih ali keramičarskih del in detajlov. Arhitekt tudi zato le redko lahko zgodaj dozori v zrelo ustvarjalno osebnost, saj je za osvojitvev tolikih znanj potrebno bistveno več časa kot tistih par let faksa. Iz tega razloga bi mladim arhitektom, ki zaključujejo študij, iskreno priporočil, da kar nekaj let preživijo v dobrih ateljejih ali birojih, če jih že k starim, klasičnim mojstrom ne moremo več poslati. Takole »iti v uk« in nabirati izkušnje, je dobro tako v tujini kot tudi doma. Bistveno je tudi premostiti globoki razkorak med akademizmom fakultete in realnostjo

Natečajna zasnova reurbanizacije in dopolnitve mestnega jedra Krškega s projektom knjižnice (Atelje Ostan Pavlin, 2007)

poklica v vsakdanjem življenju. Naučiti se metjejskih spretnosti in vpijati kreativni kontekst tam, kjer se kakovostna arhitektura preliva v stvarnost. Takih ateljejev, kjer se konsistentno zagovarja strokovna stališča, kjer lahko naletiš na poznavanje strokovnega razpona od urbanizma do detajla, kjer je arhitektura natančno in kvalitetno izpeljana do zadnjega detajla, kjer morda celo srečaš močno in pokončno strokovno osebnost oziroma avtoriteto, ki se ne upogiba ob premenah oblikovalskih ali političnih trendov, pa je danes žal zelo malo.

Na področju urejanja prostora ste vsestranski dejavni. Lahko kaj več poveste o tem in o projektih, ki jih imate trenutno v zagonu?

Težko bi bil zgolj projektant v klasičnem smislu, da bi sedel le za risalno mizo. Zelo rad sicer snujem in rišem, še posebej prostoročno, a mi nikoli ni bilo dovolj, da bi samo projektiral in gradil. Vedno sem čutil in ver-

jel, da je med podobo in besedo potrebno vzpostaviti vez, most, pretočnost, prav tako med strokovno in laično javnostjo. Z besedo podpreti vse tisto, česar se ne da izraziti s podobo, s prostorskim in z vizualnim jezikom arhitekture, ki ima svoja kodificirana pravila in ki na primer za razliko od poezije ali slikarstva hočeš nočeš pripada vsej javnosti, polisu in agori. Kot arhitekt sem torej odgovoren in zavezan ljudem, prostoru, njegovi zgodovini, lokaciji in tudi svojemu času, pri tem pa si razen z imanentnimi sredstvi arhitekture rad pomagam tudi z jezikom, s tekstom, s predavanji in na ta način strokovni in širši publiki prenesem del ustvarjalnega sporočila, konkretnemu naročniku pa tudi del funkcionalnih in tehničnih parametrov, ki jih od mene kot načrtovalca pričakuje.

Sprašujete po projektih, ki so zadnje čase v ateljeju? Uf, teh je vedno preveč, tako zaradi narave našega dela kot tudi zaradi njegovega slabega finančnega ovrednote-

nja. Kot svobodnjak, ki ga ne hranijo institucije, še posebej, ko je kritičen do njih, in kot strokovnjak, ki mu ni vseeno za dogajanje v prostoru, v povprečju delam na vsaj dvajsetih projektih vzporedno. Pri tem pod izrazom projekt razumem tako klasičen arhitekturni projekt hiše kot tudi delavnico, ki jo vodim, knjigo, pri kateri sem soudeležen, ali razstavo, ki jo pripravljamo.

Preletiva morda na hitro vsaj nekaj projektov, sicer lahko tukaj obsediva še nadaljnjih nekaj ur ... Med tistimi, ki so trenutno na mizi, kar pomeni tudi na računalniku, saj brez vestnih sodelavcev to sploh ni več mogoče, sta dve simpatični stanovanjski naselji na Barju, eno med njima že v gradnji, stanovanjski blok v okolici prestolnice, dve individualni hiši, ena med njima se na gradbišču počasi zaključuje, podobno je tudi s posebno kapelico v hribih. Z enim od izvajalskih podjetij smo zasnovali zanimiv sistem montažnih vrtcev, primarno zaradi potrebe po njihovih širitvah. Zastavljenih imamo tudi nekaj zanimivih prenov historičnih objektov po Sloveniji, medtem ko smo za občutljivi Bohinj pripravili projekt mreže kolesarskih poti. Skoraj pri vseh je vključena tudi spomeniška služba, ki daje svoje smernice in soglasja in z njenimi predstavniki se kljub včasih napornim konstelacijam – za razliko od marsikaterega kolega – dobro razumemo.

Lani je bilo tudi posebno leto razstav, na Ljubljanskem gradu smo v okviru meseca oblikovanja pripravili celo mini razstavo na temo naših recentnih razstav, za eno od njih, postavljeno v Jakopičevem razstavišču, pa smo prejeli celo Zlati svinčnik, nagrado Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije. S prijatelji in sodelavci iz Odprtega kroga in Sestave (Janko Rožič, Gašper Drašler, Dušan Moll, Aleksandra S. Aracki, Natalija Zanoški, Jiři Kočica, Žiga Okorn, Andrej Detela, Mitja Ficko) smo jeseni ob biroju Ambient v okviru teme *Architecture beyond building* razstavljali na Beneškem bienalu, pripravili dvojezični spremljajoči katalog, z arheologi z ZRC SAZU pa izdali knjigo *Sporočila prostora* (Janko Rožič, Darko Likar, Andrej Pleterski, Benjamin Štular). Na Blejskem gradu smo v podobni navezi sodelovali pri še nezaključeni postavitvi stalne zbirke, za atrij Narodnega muzeja Slovenije pa v ateljeju zasnovali

razstavo Kulturna dediščina Ljubljane, ki bo v nekaj dneh odprta, a je bil naš projekt tik pred zdajci zaradi finančnih težav žal opuščen.

Vodim tudi nekajmesečno delavnico na temo razvoja vitalnega dela Murske Sobote, že nekaj let odpredavam kak cikel na šoli Famul Stuart, kot eden izmed sedmih izbranih evropskih strokovnjakov pa sem v tako imenovanem advisory committee za Evropsko komisijo ter mesto in regijo Bruselj ravnokar zaključil z žiriranjem projektov za ureditev Quartier Européen v Bruslju. Na mednarodni ravni sem lani s slovenske strani vodil in žiriral tudi vseevropski natečaj za ponovno povezovanje dveh v dvajsetem stoletju ločenih mestec, Gornje Radgone in Radkersburga. Pred letom smo z Zavodom za kiparstvo različni strokovnjaki pripravili knjižico na temo možnosti razvoja slovenske gliptoteke, nato pa za Ministrstvo za kulturo zaključili še študijo na temo procenta, ki naj bi ga država namenila umetnosti v javnem prostoru. Verjetno bo tudi ta kasneje izšla v obliki publikacije.

Ob vsem tem pa se permanentno pojavljajo akutni prostorski problemi iz realnosti v krajih, kjer sem tudi sicer aktiven, kot na primer ponovna grožnja za rušenje zanimivega kasarniškega kompleksa Žaršče v Bovcu, proti čemu sem s krogom strokovnjakov pred dvema letoma že pripravil daljšo utemeljitev. Ali absurdni predlogi za prometne rešitve s krožišči v starih mestnih jedrih, kot na primer v Radgoni, kjer bi s tako rešitvijo zablokirali prenovo že tako opustošenega središča mesta itd. Na podobne grožnje se je treba hitro in jasno odzivati in odločno komunicirati tako s politiko kot tudi privatnimi investitorji. Na račun te civilnodružbene dejavnosti, ki je res pereča, kreativne aktivnosti v lastnem ateljeju mnogokrat prestavim v drugi plan. A to je strokovna pot, ki kaže neko drugačno kulturo, kot je prisotna v večini uspešnih birojev, ki so poslovni in se ne vtikajo v javne zadeve. Je pristop, ki ponuja enega od odgovorov na dilemo, kako kot arhitekt preživeti v teh trdih časih, ne da bi ob tem »pozabil« na svoje elementarno družbeno poslanstvo.

Martina Malešič (februar 2009)